

УКРАЇНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ТА СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ У 1917–1918 рр.

© Химиця Н.О., 2008

Досліджується процес українізації навчальних військових закладів у 1917 р. та початки організації національної військової системи освіти протягом жовтня 1917–квітня 1918 рр.

The process of the ukrainization of school military institution in 1917 and the beginning of the organization of national military system during the period from October 1917 to April 1918 is considered.

Період революційних подій 1917–1918 рр. був надзвичайно складним для утвердження Української державності. Одночасно доводилося вирішувати проблеми політичного, соціального та військового будівництва. Власне процес національного військового будівництва гальмувався, з одного боку, антимилітаристською політикою лідерів Центральної Ради, а з іншою, – майже повною відсутністю національно-свідомих фахівців військової справи. Тобто керівники тодішніх законодавчих та виконавчих структур відкидали важливу історичну істину, що саме військова еліта і створена нею армія завжди була початком держави та її вартівником. Проте таке соціалістичне експериментаторство лідерів Центральної Ради не могло серйозно протидіяти закономірному та об’єктивному процесу – українському національному рухові серед російського війська, що, своєю чергою, спричинив до активної українізації усієї існуючої системи навчальних військових закладів колишньої Російської імперії.

Актуальність цієї проблематики визначається передусім потребою наукового узагальнення історичного досвіду участі молоді у процесі військового будівництва періоду Центральної Ради та творчого використання для вирішення актуальних питань розбудови Армії України у сучасних умовах.

Упродовж тривалого часу це питання з ідеологічних причин замовчувалося або відкрито фальсифікувалося. Із здобуттям Україною незалежності стало можливим об’єктивне вивчення військової історії. Окремі аспекти розгортання українізації військових навчальних закладів досліджуються у працях Л. Дещинського [1], В. Голубка [2] та Л. Зінкевич [3]. Однак питання військового шкільництва в Україні доби Центральної Ради та заснування перших національних військових навчальних закладів не порушуються.

У цій роботі зроблено спробу дослідити процес українізації навчальних військових закладів у 1917 р. та початки організації національної військової системи освіти протягом жовтня 1917 – квітня 1918 рр.

У російській армії фахова військова підготовка розпочиналася з дитячих років і складалася з трьох ступенів. Вже з 12 років хлопчиків муштрували у кадетських корпусах (згодом військових гімназіях). Напередодні Першої світової війни у 29 корпусах навчалось 11 тис. кадетів. У перші дні революції деякі корпуси, розташовані на Україні, приєдналися до національного руху. Так, 12 березня 1917 р. у Києві рота кадетів – вихованців Володимирського корпусу в кількості

150 осіб виступила з підтримкою українських національно-політичних домагань [4, с. 26]. З часом українська національна ідея почала поширюватись на інші корпуси.

Значно швидшими темпами проходила українізація військових (юнкерських) училищ. Такі військові школи, що безпосередньо готували офіцерські кадри, діяли в Києві, Одесі та Миколаєві ще до Першої світової війни. Згодом, через нестачу офіцерських кадрів, на Україні було засновано декілька шкіл прапорщиків, що готували офіцерів-піхотинців. У Російській імперії навчання у таких закладах становило другий етап підготовки військових кадрів [5, с. 8].

Перша спроба українізації військових шкіл була зроблена юнкерами Києва 30 березня 1917 р. Окреме зібрання юнкерів-українців усіх військових шкіл міста звернулося до Українського Військового Комітету, Ради солдатських депутатів Київського гарнізону, Ради робітничих і солдатських депутатів Петроградської округи та військового міністра з вимогою, щоб: “1. Всі полки, що стоять на землі українській, комплектувалися виключно з українців (солдатів та офіцерів). 2. Українців, які скінчили військові школи, призначати в полки, які стоять на Україні. 3. Для навчання у військових школах усіх українців посилати виключно в школи, що на українській землі” [6]. 9 квітня 1917 р. відбулося віче офіцерів, лікарів, військових урядовців, юнкерів та солдатів м. Харкова. У резолюції, яку прийняло віче, також йшлося про те, щоб офіцерам-українцям дати право записуватися в українські полки після закінчення військових шкіл, шкіл прапорщиків, а українці-офіцери, щоб мали право переводитися туди, де є солдати українці [7]. Рішучішою була ухвала гуртка юнкерів і офіцерів Віленської військової школи у Полтаві. Вона містила вимогу створення національного українського війська. Для її реалізації гурток вирішив: пропагувати ідею заснування українських полків; налагоджувати стосунки з українськими військовими організаціями; посилати представників до військових українських організацій у Києві і Харкові; налагоджувати стосунки з місцевими українськими організаціями; підтримувати тісні стосунки з товаришами українцями, що підуть у військо офіцерами; передплачувати на кожну роту українські часописи та журнали та дбати про поширення національної освіти між юнкерами й офіцерами [8].

У квітні 1917 р. українізація юнкерських шкіл набула ще більшого розмаху. У військових школах імперії активно закладаються і діють українські товариства. Для координування їх роботи, 15 квітня у Києві було засновано “Союз українських юнкерських товариств військових шкіл Росії” [8]. Ця організація здійснювала усі заходи, співпрацюючи із Військовим клубом ім. гетьмана П. Полуботка. До ради клубу входили два представники від юнкерських училищ м. Києва [10]. У кінці квітня був заснований ще один координуючий орган – Всеукраїнська юнкерська спілка, що об'єднувала 32 військові школи [11]. Про мету створення цієї організації зазначалося у відозві Ради спілки: “Об'єднати всіх юнкерів, котрим не байдужа доля України, заснувати українські громади при кожній військовій школі.” [12] У той же час Всеукраїнська юнкерська спілка порушила питання про відкриття української військової школи у Києві [13]. У зв'язку з цим Рада Всеукраїнської юнкерської спілки разом із Організаційним Українським Військовим Комітетом розпочала роботу над перекладом навчальної військової літератури [14].

Спонтанне поширення українського військового руху потребувало певних організаційних форм та плановості. Для цього за ініціативою Військового клубу ім. гетьмана П. Полуботка було розпочато підготовку до скликання 1-го Всеукраїнського військового з'їзду. До підготовки з'їзду включилася і Всеукраїнська юнкерська спілка. Рада спілки звернулася з відозвою до усіх військових шкіл присилати своїх делегатів на з'їзд та організувала агітаційну комісію, яка безпосередньо займалася підготовкою військових шкіл до з'їзду [12].

1-й Всеукраїнський військовий з'їзд, що проходив у Києві з 5-го до 8-го травня 1917 р., прийняв окрему ухвалу щодо українізації військової освіти. У ній було визначено такі головні завдання: 1) здійснювати освіту у військових школах українською мовою; 2) відкривати військові школи від найнижчих до вищих; 3) військові статuti та різні підручники перекласти українською мовою; 4) для українських військових громад і гуртків виписувати літературу (газети, журнали,

книжки і агітаційну літературу) з державних коштів; 5) відкривати просвітні курси у війську [15, с. 172]. З'їзд покладав практичне проведення українізації існуючих на Україні військових шкіл (юнкерських, прапорщиків, морських, авіаційних тощо) на Центральну Раду та на Український Військовий Комітет.

Активна праця щодо реалізації постанов з'їзду розпочалася одразу ж після його завершення. Рада Всеукраїнської юнкерської спілки закликала Товариства юнкерів-українців усіх військових шкіл негайно надіслати списки юнкерів-українців, які бажають вступити до українського війська з повідомленням, коли мають скінчити школу і з помітками Ради товариства про ставлення їх до національної справи [16]. Тимчасовий уряд та загальноросійські партії вкрай вороже поставилися до таких домагань юнкерів, намагалися усіляко протидіяти українізації військових шкіл. У відповідь Всеукраїнська юнкерська спілка на загальних зборах 28 травня 1917 року закликала своїх членів відмовитись від усіх вакансій в неукраїнських частинах і не на території України [17].

Незважаючи на імперську політику Тимчасового уряду щодо українського військового руху і боротьбу між автономістським та самостійницьким табором навколо питання створення регулярних збройних сил, стихійна українізація військових училищ ще більше активізується. Так, в Одесі організовано проходила українізація офіцерської піхотної школи, начальником якої був генерал-майор М. Омелянович-Павленко [18, с. 53]. Український рух не оминув і Миколаївської академії Генерального Штабу в Петербурзі, де під проводом слухача Академії М. Якименка було утворено Українську академічну раду. Головним завданням Ради було “Об'єднати слухачів-українців, нав'язати стосунки з Києвом та виявити, чи залишатися українцям в Академії, поки не здадуть іспити, чи негайно пробиватися на Україну; інформувати слухачів про становище на Україні, й, взагалі, обмінюватися думками з приводу різних подій, що відбуваються в Петербурзі, і вживати відповідних заходів, коли б із будь-ким із слухачів сталось якесь нещастя” [19, с. 155].

З поглибленням революції і розвитком подій на фронті поміркованішими ставали погляди вищої військової влади щодо українізації російської армії. Помітну зміну у ставленні військового командування до справи українізації вніс наступ військ на Південно-Західному фронті у червні–липні 1917 року. Він підтвердив, що в умовах розкладу російської армії під впливом більшовицької агітації, український рух був позитивним фактором. Враховуючи це, генерал Л. Корнілов задовольнив прохання С. Петлюри переводити українців-офіцерів з різних частин у ті військові частини, які були призначенні для українізації, та заповнюючи в них офіцерські посади українцями. Ставка надіслала телеграму у штаби Північного, Західного, Південно-Західного, Румунського і Кавказького фронтів [20, с. 370]. Російський уряд, однак, не задовольнив вимоги УВГК українізувати три корпуси, що відзначилися у наступі 1 липня на Південно-Західному фронті. Навпаки, за розпорядженням уряду призначалися інші частини для українізації. Такі дії уряду і командування були рішуче засуджені на засіданні Ради Всеукраїнської юнкерської спілки 16 липня 1917 р. У резолюції відзначалося, що “Рада Всеукраїнської юнкерської спілки, яка об'єднує 32 військові школи, вважає доконче необхідним, аби УВГК негайно найрішучіше взявся за формування українських частин і до того ж на території України, збираючи там до захищення її тих, кому найбільш зрозумілі та близькі її вільне існування та загальний добробут” [21]. Рада Всеукраїнської юнкерської спілки закликала УВГК до радикальних дій у справі формування українських військових частин і з'єднань.

Під керівництвом С. Петлюри Секретаріат Військових Справ розробив “План організації кадрів Української армії з найбільш тривкого військового елементу”. За цим планом передбачалося скласти невелику кадрову армію, цілком незалежну від українізованих частин, побудовану на зовсім нових підставах твердої дисципліни й правильної організації. Комплектування такої армії мало проводитися із кадрових офіцерів колишньої російської армії, прихильних до українського руху, та цілком національно-свідомого українського елементу – молодих річників служби [22].

З метою реалізації цього завдання було розпочато організацію перших навчальних військових закладів для підготовки офіцерів Збройних сил України. У вересні Український Генеральний

Військовий Комітет отримав дозвіл від Генерального Штабу на відкриття в Києві двох українських піших шкіл прапорщиків і українських відділів у складі інженерної та артилерійської військових шкіл [23, с. 35]. Вже у жовтні Шкільний відділ УГВК відкрив 1-шу Українську школу прапорщиків (школу для майбутніх старшин) на базі українізованої 2-ї Київської школи прапорщиків, у якій навчалось 500 осіб [24, с. 118]. Безпосередньо за наказом Шкільного відділу для бажаючих вступити до 1-ї Української школи прапорщиків було проведено іспит українською мовою. 75 юнкерів, які успішно склали іспити, отримали окремий одяг і срібно-сині погони. Вони стали основою першої сотні цієї школи [25]. Відкриття 1-ї Української школи прапорщиків відбувалося дуже урочисто 22 жовтня 1917 р. під час роботи 3-го Всеукраїнського військового з'їзду. Начальником курсу 1-ї Української школи прапорщиків був призначений молодий старшина В. Євтимович [26, с. 151].

У жовтні 1917 р. також було завершено українізацію 5-ї Київської школи прапорщиків, що містилася в будинках Київської Духовної Академії і засновано 2-гу Київську школу прапорщиків [27, с. 7].

На початку листопада 1-шу Українську школу прапорщиків було перетворено на Першу військову пішу школу ім. гетьмана Б. Хмельницького. У ній вже навчалось 600 осіб [28, с. 19]. До школи зараховувалися юнаки, що переважно мали закінчену середню освіту або ж освіту не менше як 6 класів гімназії. Юнацька школа мала два курси – молодший і старший [29, с. 147]. Тоді ж, у листопаді 1917 р. на основі 1-ї школи прапорщиків було організовано Українську збірну школу прапорщиків, де могли завершити навчання юнаки-українці, які не завершили її в київських російських школах, та ті, які після більшовицького перевороту у Петрограді поверталися на Україну. Після закінчення навчання юнаки мали отримувати призначення на прапорщиків за наказом Секретаріату Військових Справ [27, с. 8].

Отже, восени 1917 р. українізація військових навчальних закладів Києва перейшла межі, дозволені російською владою. Більше того, в інших містах України українізація у військових школах проводилась самочинно і лише про це повідомляли Генеральний Секретаріат. Одночасно відбувалось відкриття нових національних військових шкіл.

Через бурхливі події кінця 1917 – початку 1918 рр. перша і друга школи не давали жодного випуску молодих старшин. Перша школа частково була знищена під Крутами, разом із студентським куренем, решта ж розפורшилась по інших військових частинах. Друга школа, на заклик С. Петлюри, приєдналась до “Харківського Коша Слобідської України”, в якому і становила основу куреня “Чорних Гайдаків”.

Після того, як 3 березня 1918 р. уряд УНР повернувся до Києва, організацію військової освіти потрібно було розпочинати заново. Насамперед було переіменовано Головний уряд військових шкіл України на Головну Шкільну Управу Військового міністерства з такими відділами: загальним, навчальним, інспекторським та господарським. Також вводилися дві нові посади – генеральний старшина для інспекції військових шкіл (у справах військової підготовки) і полковник для інспекції військових шкіл (у справах національного виховання). Перед Головною Шкільною Управою було поставлено складне завдання: заснувати різні військові школи для майбутньої регулярної армії, а насамперед – організувати повторні курси для старшин-українців, випускників колишніх російських шкіл. Передбачалося, що такі курси для старшин допоможуть відновити і доповнити їх військові знання, покращати дисципліну та підвищити національну свідомість.

Практичним кроком на шляху реалізації цих завдань було виконання наказу військового міністра, отамана О. Жуковського про організацію і відкриття у Києві Інструкторської школи старшин та Інструкторської школи підстаршин. Головна Шкільна Управа активно приступила до організації обох шкіл.

У Інструкторській школі старшин курс навчання тривав 4 місяці. Старшин приймали на повний інтернат і щомісяця виплачували стипендію в 300 крб. У школі викладали військові дисципліни українською мовою та повний курс українознавства, що включав українську мову, граматику, історію, літературу. Відповідно до статуту, всі накази у закладі віддавалися українською мовою.

У складі школи було організовано чотири піші сотні, одна кулеметна і одна гарматна. В усіх сотнях запроваджувався такий склад, як в колишніх частинах російської армії. За підрахунками сотника С. Левченка, $\frac{3}{4}$ учнівського контингенту сотні становили підпоручники і штабс-капітани колишньої царської армії, а решта – українські кадрові хорунжі, старшини випуску 1917 року [30, с. 125].

Інструкторська школа підстаршин була заснована 11 березня 1918 р. Вона почала діяти на місці колишньої Миколаївської артилерійської школи і мала у своєму складі 1300 осіб. Навчання і вишкіл в Інструкторській школі підстаршин здійснювалися впродовж двох місяців [26, с. 10]. Заходами Головної Шкільної Управи було підготовлено навчальну програму для школи та спеціальну інструкцію, що строго регламентувала внутрішнє життя закладу.

Щоб забезпечити обидві військові школи навчальною літературою з фахових дисциплін, при Шкільній Управі було організовано редакційно-термінологічну комісію. Комісія редагувала тексти лекцій, перекладені з російської мови на українську, та видавала нові підручники. Було видано підручник полковника Генерального Штабу О. Чернявського із “Загальної тактики”, “Граматику української мови” у двох частинах, підготовлену проф. О. Курило, відредаговано конспекти лекцій із “Тактики технічних військ”, “Польової артилерії” та “Польової фортифікації” [26, с. 11].

Отже, у 1917 – на початку 1918 рр. процес формування національної військової системи освіти відбувався за такими головними напрямками: 1) українізація військових навчальних закладів, колишньої Російської імперії; 2) відкриття нових національних військових шкіл; 3) розроблення планів, програм та інструкцій для українських військових шкіл.

1. Дециньський Л.Є. З історії створення Збройних сил УНР (березень 1917р. – березень 1918 р. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”. – 1998. – № 344. – С. 3–14. 2. Голубко В. Військове будівництво в Україні періоду Центральної Ради // Автореф. дис... д-ра іст. наук 07.00.02. – Львів: Держ. ун-т “Львівська політехніка”. – 1998. – 33 с. 3. Зінкевич Л.В. УНР в боротьбі за становлення української державності. – Львів: ДУ “Львівська політехніка”, 1996. – 35 с. 4. Євтимович В. Військо йде: Уривок зі споминів про березень 1917 р. в Києві / Передм. П. Сагайдачного. – Львів: Вид. І. Тиктор, 1937. – 123 с. 5. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 1995. – 282 с. 6. Нова Рада. – 1917. – 31 березня. 7. Нова Рада. – 1917. – 22 квітня. 8. Нова Рада. – 1917. – 9 квітня. 9. Нова Рада. – 1917. – 15 квітня. 10. Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО) України, ф.57, оп.2, спр.120, арк.. 7. зв. 11. Робітнича газета. – 1917. – 10 липня. 12. Нова Рада. – 1917. – 30 квітня. 13. Нова Рада. – 1917. – 22 квітня. 14. Нова Рада. – 1917. – 29 квітня. 15. Вісті з Української Центральної Ради. – № 7. – травень. – 1917 // Український історик. – 1987. – № 1–4. – С. 160–173. 16. Нова Рада. – 1917. – 21 травня. 17. Нова Рада. – 1917. – 31 травня. 18. Тинченко Я. Михайло Омелянович-Павленко. Генерал армії УНР // Військо України. – 1996. – № 9–12. – С. 52–53. 19. Савченко В. Український рух у російських частинах у 1917 та 1918 рр. // За державність. – 1934 – 3б.4. – С. 145–160. 20. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород. – 1932. – Т. І. 21. Робітнича газета. – 1917. – 27 липня. 22. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України, ф.4100, оп.1, спр.2. 23. Солдатенко В.Ф. Центральна Рада та українізація армії // Український історичний журнал. – 1992. – № 6. – С. 35. 24. Голубко В. Армія УНР. 1917–1918: Утворення та боротьба за державу. – Л.: Кальварія, 1997. – 275 с. 25. Нова Рада. – 1917. – 30 вересня. 26. Ткачук А. Крах спроб Центральної Ради використати українізовані військові формування в 1917р. // Український історичний журнал. – 1967. – № 8. – С. 75–84. 27. Євтимович В. Початки українського військового шкільництва в 1917-1918 рр. // Літопис Червоної Калини. – 1937 – Ч.12. – С.7–11. 28. Михайлик М. Виступ Першої Української Військової Школи // Літопис Червоної Калини. – 1932. – 4.3. – С. 18–22. 29. Гончаренко А. Бії під Крутами // За державність. – Варшава, 1938. – 3б. 9. – С. 145–153. 30. Левченко С. Інструкторська школа старшин // За державність. – Варшава, 1938. – 3б.8. – С. 119–140.